

XVI. YÜZYIL ŞAİRLERİNDEN MİRZÂ VE HOŞ-NÂME MESNEVİSİ

Mirzâ and Hoş-name Masnavi from the Poets of the XVI th Century

Dr. Halil KURT

Millî Eğitim Bakanlığı, Isparta, Türkiye. halil_kur@hotmail.com

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş/Received:
09.08.2022

Kabul/Accepted:
12.09.2022

Sayfa/ Page:
41-54

Öz

Klasik Türk edebiyatında mesneviler şairlerin söz söylemedeki ustalıklarını göstermek istedikleri sahalardan biri olmuştur. Şairler, muhtelif konularda anlatmak istediklerini bu nazım şekli vesilesiyle ortaya koymuşlardır. Bu alanda özellikle söz sahibi olmak isteyenler beş mesnevi yazarak hamse sahibi olmuşlardır. Kanunî Sultan Süleyman devri şairlerinden biri olan Mirzâ da bu nazım şeklinden faydalanarak suçsuzluğunu anlatmaya çalışmıştır.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda XVI. yüzyıl şair ve yazarları hakkında bilgi veren biyografik eserlerde Mirzâ mahlaslı şair veya şairlere tesadüf edemedik. Bu sebeple eserden hareketle çıkarımlarda bulunduk. Mısır'da divan kâtibi olan Mirzâ, eserini (Semiz) Ali Paşa'ya takdim etmek üzere yazmıştır. Didaktik konulu bir mesnevi olan bu eser bin dört yüz kırk bir beyitten meydana gelmektedir. Mirzâ, Binbir Gece Masallarında geçen "Kral Yunan ile Hekim Rüyan" adlı hikâyeyi yeniden kurgulayıp bunu manzum olarak tercüme etmiştir. Mesnevinin giriş bölümü; tevhit, münacat, na't, Sultan Süleyman'a ve (Semiz) Ali Paşa'ya övgüden sonra zamandan şikâyet konulu beyitlere ayrılmıştır. Gelişme bölümünde ise dastan-ı ağaz başlığı ile asıl anlatılmak istenen hikâyeye yer verilerek mesnevi hatime bölümüyle bitirilmiştir.

Bu çalışmada eserden hareketle XVI. yüzyıl şairlerinden Mirzâ'nın tek nüshası Viyana Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar bölümünde bulunan didaktik eseri şekil ve muhteva açısından incelenerek tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mirzâ, Mesnevi, Hoş-nâme, Kanunî Sultan Süleyman, Binbir Gece Masalları.

Abstract

In classical Turkish literature, masnavis has been one of the fields where poets wanted to show their mastery in rhetoric. Poets have revealed what they want to tell on various subjects through this verse form. Those who wanted to be a arbiter in this field became hamse owners by writing five masnevi. Mirzâ, one of the poets of the period of Kanunî Sultan Süleyman, also tried to explain his innocence by using this verse form.

As a result of our researches, in the biographical works providing information about the poets and writers of the XVIth century, we could not come across poet or poets with the pseudonym Mirzâ. Therefore, we made inferences from his work. Mirzâ, who was a court clerk in Egypt, wrote his work to present it to (Semiz)Ali Pasha. This work, which is a didactic masnavi, consists of one thousand four hundreds and forty-one couplets. Mirzâ reconstructed the story called "Kral Yunan ile Hekim Rüyan" in the Arabian Nights and translated it as a verse. After tawhid, münacat, naat and praising Sultan Suleyman and (Semiz) Ali Pasha, the introduction part of the Mesnevi is divided into couplets about complaining about the time. In the development part, masnavi is concluded with the hatime part by placing the main idea with the title of dastan-ı agaz.

In this work, XVIth century poet Mirzâ's didactic work, whose unique copy is in the Turkish Manuscripts section of Vienna National Library, was examined and introduced in terms of form and content based on the work.

Keywords: Mirzâ, masnavi, Hoş-name, Kanunî Sultan Süleyman, Arabian nights

Atıf/Citation: Kurt, H. (2022). XVI. yüzyıl şairlerinden mirzâ ve hoş-nâme mesnevisi. *MECMUA-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* ISSN: 2587-1811 7(14), 41-54.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde ilim merkezlerinin teşekkül etmesine ehemmiyet verilmesi, kültür ve sanat faaliyetlerinin desteklenmesi, şair ve yazarların izzet ve ikram gösterilerek himaye görmesi gibi müspet gelişmeler çok sayıda tercüme ve telif eserin yazılmasını netice vermiştir. Gazel, kaside, terki-i bent, terci-i bent, murabba, şarkı, mesnevi gibi muhtelif nazım şekilleri olan klasik Türk edebiyatında değişik konularda eserler kaleme alınmış, özellikle Arapça ve Farsçadan manzum olarak yapılmış olan tercüme faaliyetleri de bu edebiyatın temelini oluşturmuştur.

Klasik Türk edebiyatında tahkiyeye dayalı eserlerin ortaya konmasına en elverişli şekil olan mesnevi nazım şekli, özellikle bazı divan şairlerinin asıl hünerlerini göstermek istediği alan olmuştur. Bu alanda şairler tanınmak ve üstat kabul edilmek için beş mesnevi yazarak hamse sahibi olmak istemişlerdir. XIII. yüzyılda Anadolu'da Mevlâna Celaleddin-i Rumî, Sultan Veled, XIV. yüzyılda Yunus Emre, Âşık Paşa, Gülşehrî, Ahmedî, Şeyyad Hamza, XV. yüzyılda Ali Şîr Nevayî, Şeyhî, Ahmed-i Rıdvan, Kaygusuz Abdal, XVI. yüzyılda Fuzulî, Cinanî, Lami'î Çelebi, Bursalı Rahmî, Gelibolulu Mustafa Alî, Celilî, Kalkandelenli Muîdî ve Taşlıcalı Yahya gibi mümtaz sanatçılar bu alanda müstesna eserler ortaya koymuş; bu türün sevilmesine ve edebiyatımıza yerleşmesine vesile olmuşlardır. Bilhassa XVI. yüzyıla gelindiğinde mesnevi alanında yazılan eserlerin sayısında artış, içerikte çeşitlenme ve zenginleşme söz konusu olmuştur.

Muhteva yönünden bir hayli zengin olan mesneviler dinî-tasavvufî, ahlakî, didaktik, kahramanlık veya aşk konularında yazılmıştır. Hatta şehir-engizler, sur-nâmeler, sergüzeşt-nâmeler, saki-nâmeler, kıyafet-nâmeler ve manzum sözlükler bu nazım şekliyle kaleme alınmış; (Kartal, 2014, s. 147-159) sanatçılar bu alanda duygu, düşünce ve sanatkârlık yeteneklerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Özellikle XVI. yüzyıl, Osmanlılarda sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve edebî gelişmeler bakımından ilerlemelerin olduğu bir dönemdir. İşte XVI. asrın bu zengin kültürel ve edebî atmosferinde yetişen ve pek tanınmamış mesnevi şairlerinden biri olduğu anlaşılan Mirzâ da yazdığı ahlakî-didaktik mesnevisinde şairlik kudretini ortaya koymaya çalışmıştır.

Bu yazıdaki konu, bugüne kadar üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamış olan Mirzâ'nın *Hoş-nâme* mesnevisinin tanıtılmasıdır.

1. HOŞ-NÂME MESNEVİSİNİN ŞAİRİ MİRZA

XVI. yüzyıla dair bilgi veren tezkirelerde veya diğer biyografik kaynaklarda İran'dan Osmanlıya sığınan Kanunî Sultan Süleyman devri âlimlerinden Mirzâ Mahdûm haricinde bu dönemde bu isimle bilinen başka bir şair söz konusu değildir. Fakat Mirzâ Mahdûm'un Türkçe şiir yazdığına dair elimizde herhangi bir delil yoktur. Bu sebeple çalışmamıza konu olan Mirzâ'nın kaynaklarda ismi pek geçmeyen başka bir şair olması lazım gelmektedir.

Hayatına dair herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız şair hakkında ancak elimizdeki eserinden hareketle çıkarımlarda bulunabiliriz. Şiirlerinde Mirzâ mahlasını kullanmıştır. Mirzâ, İran'da ve doğudaki Türk topluluklarında hükümdar soyundan gelenlere ve bunların dışında soylu kişilere verilen bir unvandır (Çağbayır, 2007, s. 3237). Bu ismin, şairin gerçek adı mı yoksa devlet kaleminde çalıştığından dolayı aldığı bir unvan mı olduğu hususu pek açık değildir:

Şefîü'l-müznibîne yâ İlâhî

Bağışla cürm-i Mîrzâyı kemâhî (vr3^b)

Kemîne ' abdidür Mîrzâ o şâhuñ

Devâm-ı sa' dın ister pâdişâhuñ (vr13^a)

Aşağıdaki beyitte şair, Mirzâ mahlasını "bende" sıfatıyla birlikte kullanmıştır.

Gülâm-ı âsitândur bende Mîrzâ

Yeter çekdi kaçâdan renc ü ezâ (vr18^a)

Doğum yeri ve yaşadığı yerler hakkında pek bir bilgiye sahip olmadığımız Mirzâ'nın aşağıdaki beyitten Mısır'da bulunduğunu anlamaktayız:

‘Azîz iken Mıŝırda gitdi ‘izzet

Bedel oldı aña endûh u miñnet (vr3^b)

Mirzâ, Mısır'da divan kâtipliği yaptığını, devlet kaleminde devletin yazı işlerini yürüten kişilerden biri olduğunu şöyle anlatmaktadır:

‘Atfâr u nisbet-i küttâb-ı divân

Celâlûñ defterin yazar beher ân (vr10^a)

Bilürsün âsitânuñ ‘abdiyem ben

Koma girdâb-ı ğamda cân vire ten (vr17^b)

Şairler, bazen mesnevîlerinin giriş bölümünde, dönemin padişahını medheden bir bölüme yer verirler. Bu bölüm, “medh” veya “sitâyîş” olarak isimlendirilir (Kartal, 2010, s. 569). XVI. yüzyıl şairlerinden olan Mirzâ, Kanunî Sultan Süleyman dönemi sanatkârlarındandır. Zira eserinin “Der Medh-i Sultan-ı Azam u Hakan-ı Muazzam Sultan Süleyman Han Haledda’llahu Milkehü ve Sebet Kavaidi Şevketehü” başlıklı bölümünde padişaha olan bağlılığını ve hürmetini ifade etmiştir:

Mu‘azzam hândur sulţân Süleymân

Cemâli nûr-ı ‘aks-i feyz-i Raĥmân (vr9^b)

Mirzâ, kendi devrinde Osmanlı padişahının Sultan Süleyman olduğunu şöyle anlatmıştır:

Selâţine Süleymân oldı hâtem

Nice kim enbiyâya ŝâh-ı ‘âlem (vr13^a)

Sultan Süleyman muzaffer bir padişah, İslamiyet’in koruyucusu ve Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir.

Süleymân-fer ŝehenŝâh-ı muzaffer

Penâh-ı dîn-i Aĥmed zıll-i Dâver (vr6^b)

Şair, sultanın üstünlüklerini ve kemalini anlatmada âciz kaldığını itiraf ederek Sultan Süleyman’a olan hayranlığını dile getirmiştir:

Çü evŝâf-ı Süleymân çâh-ı Ğâzî

Tükenmez ‘acz ile ‘arz it niyâzı (vr13^a)

Mesnevîlerin giriş kısmında şairler, padişahın sonra sadrazam, vezir, Şeyhülislâm, kazasker gibi devlet büyüklerinden birine övgü koyabilirler (Kartal, 2010, s.570). Mirzâ, eserin “Der Medh-i Asaf-ı Cem-nişan Hazret-i Ali Paşa Yessera’llahu Ma-yeŝa” başlıklı bölümünde Mısır Beylerbeyi Ali Paşa’dan çok lütuf ve ihsanlar gördüğünü belirtir:

Ol itdi bend-i ğamdan cânuñ âzâd

Du‘âsına lisânuñ eyle mu‘tâd (vr21^b)

Vücûduñ olmış-ıdı hâke yeksân

Anuñ elţâfı virdi cismûñe cân (vr13^b)

Penâhuñdur çü feyz-i luṭf-ı ‘Âlî

Anuñ vaşfinda neşr eyle leâlî (vr13^b)

Ali Paşa, Mısır’ı imar ederek muhtelif eserlerin inşasına vesile olan ve halk tarafından çok sevilen adil bir devlet adamıdır:

Anuñ ‘adlınden oldı Mışır ma‘mūr

Şadâ-yı ‘adlıdür ‘âlemde meşhūr (vr14^b)

Ḥarâb-ı Mışırdur ‘adlıñden âbâd

Ḳulûbı ‘adlıñ itdi ğuşşadan şâd (vr16^a)

Vilâyet Mışırına vâlî vücûduñ

Hidâyet ehline rehber sücûduñ (vr15^b)

Halkın memnuniyetini ve takdirini kazanan Mısır valisi Vezir Ali Paşa, Sultan Süleyman tarafından da sevilen ve takdir gören biridir:

‘Azîz-i Mışır-ı ‘izzet oldı dâduñ

Gönüllerde nişân itdi vidâduñ (vr16^a)

Bağışla ‘Alî Paşayı o şâha

Ki lâyıḳdur ol elṭâf-ı İlâha (vr55^a)

Ol âşâfdur nizâm-ı milk-i ‘Oşmân

Sever andan anı sulṭân Süleymân (vr55^a)

Mirzâ bir belaya düştüğünü, okların hedefi olduğunu ve dışlandığını anlatarak Vezir Ali Paşa’nın gözünden düştüğünü belirtir. Fakat günahının ne olduğunu bilmediğini, suçsuz olduğunu ve bu yüzden bahtının kara olduğunu şöyle ifade eder:

Ayağ altında ḳaldum hū‘r u muṣṭarr

Bu zilletde bu zârî ḳoma ḳurtar (vr3^b)

Murâda irmedin irdüm belâya

Hedef oldı tenüm tîr-i ḳazâya (vr3^b)

Ḳazâ tîġiyle mecrūḥ u helâkem

Belâdan ğiçe kendöz derd-nâkem (vr23^a)

Esîr-i çâh-ı çarḥ-ı bî-vefâyem

Zebûn-ı çeng-i endūh u cefâyem (vr23^a)

Beni zâr eyledi baht-ı siyâhum

Kažâdan bilmezem nedür günâhum (vr3^b)

Giriftar olduğu beladan ve işlediği hatadan dolayı bulunduğu şehirden sürgün edilen Mirzâ, vezirin yanından uzaklaştırıldığına oldukça üzölmüştür. Yaşadığı şehri terk etmek zorunda kalan Mirzâ'nın sonrasında nereye gittiğini bilmiyoruz. Buna rağmen Mirzâ, Ali Paşa'dan bağışlanmayı dileyerek yararlı bir kişi olduğunu anlatır:

Hayıflar ola Mîrzâ kim olasın

Bu dâr-ı bî-vefâdan sürülesin (vr41^a)

Kamerdür gice kaşruñ pâsbânı

Yarar kuldur kapuñdan sürme anı (vr9^b)

Vezir Ali Paşa'nın gözüne yeniden girmek isteyen Mirzâ, onun kalbinin şefkat ve merhametle dolmasını niyaz ederek daha önce olduğu gibi ondan yeniden iyilikler görmek istediğini, çünkü ayağı sürçen atın başının kesilmemesi gerektiği hakikatini veciz bir ifadeyle şöyle dile getirmiştir:

Ol itdi bend-i ğamdan cânuñ âzâd

Du' âsına lisânüñ eyle mu' tâd (vr21^b)

Dil-i Paşaya vir şefkatle rahmet

İde bî-çâreye kaşd-ı mürüvvet (vr23^a)

Ezelden 'âdetidür kâyinâtuñ

Kesilmez ayağı bir sürçen atuñ (vr17^b)

Hağâ ger işledüm bu âsitânda

Ulular luğfi kılmaz lîkin anda (vr17^a)

Mirzâ eserinde anlattığı hikâyede ana fikir olarak Ali Paşa'ya: "Hata ve kusurlarımı affedersen Allah da seni affeder; beni korursan Allah da seni korur." hakikatini dolaylı yoldan anlatarak yazdığı eserin onun gözüne şirin gözükmesini talep etmiştir:

İlâhî yâ ğıyâşe'l-müstegîşin

Bu nazmı âşafuñ gözine şirîn (vr57^b)

Arapça ve Farsçaya hâkimiyeti Mirzâ'nın iyi eğitim almış bir şair olduğunu göstermektedir:

Bi-ğakğ-ı râfi' i seb' a semavât

'Alâ'l-arzi bi-evzaği'd-delâlât (vr26^a)

2. HOŞ-NÂME MESNEVİSİ

2.1. Eserin Adı ve Sebeb-i Te'lifi

Biyografik kaynaklarda Mirzâ veya eseri hakkında herhangi bir kayıt mevcut değildir. Mesnevi her ne

kadar kütüphane kaydında İlâhî-nâme adıyla kayıtlı olsa da eserin hiçbir yerinde böyle bir sözcük ya da ifade yer almamaktadır. Ancak mesnevinin muhtevasına göre incelendiğinde ahlakî-didaktik bir eser olduğu görülmektedir. Mesnevinin “Fi Şikâyeti’l-Feleki’z-Zaman” bölümünde müellif, eserini hîred-nâme tarzında yazılan *Hoş-nâme* olarak tarif eder. Şairin aşağıdaki beyitte *Hoş-nâme* tabirini tevriyeli kullanmış olduğu ihtimali üzerinde durmaktayız:

Hayâl u tab‘ u fikr evini gezdüm

Hîred levhinde bir hoş-nâme yazdum (vr22^a)

Hîred, İnsandaki düşünme ve anlama yetisi anlamına gelmektedir (Çağbayır, 2007, s. 1950). Divan şairleri insana, hayata ve ahlaka dair bir kıssa anlatarak okuyucuya etkili bir ders vermek, onu düşündürmek ve doğru yola iletmek istemişlerdir. Mirzâ da *Hoş-nâme*’de akla hitap eden bir hakikati somutlaştırmak için onu bir olay örgüsü etrafında hikâyeleştirip anlatmıştır. Nitekim aşağıdaki beyitte hîred sözcüğü “akıl gözü” manasında kullanılmıştır:

Hîred çeşmini açup baç cihâna

Ki ne yaşıye kalur ne yamâna (vr3^a)

Mirzâ, hîred ehlinden olduğunu ve hîred ehline faziletin kâfi olduğunu şöyle ifade eder:

Fezâyildür hîred ehline kâfî

Penâhı oldı çün elâf-ı Şâfî (vr4^a)

Ali Paşa’nın emri ve isteği üzerine bu eseri yazdığını belirten Mirzâ, eserini yazdıktan sonra bu eserin ismini işitenlerin müellifi ve eserini hayranlıkla yâd edeceği bir eser olmasını temenni etmektedir:

Buyûra nazm idem bir nazm-ı ‘âlî

Güher-bâr ola nazmından leâli (vr21^b)

Murâdum fehm idende ‘âli-himmet

Buyûrdı şâhib-i iclâl u haşmet (vr22^a)

Diyem bir nâme-i nâmi işiden

Diye kimdür bu nazm-ı pâki iden (vr22^a)

Nizâm-ı nazma irende o fermân

Hurûş u cüş itdi tab‘ um ol ân (vr22^a)

Mirzâ, Ali Paşa’dan çok iyilikler gördüğünü kapısından hiç eli boş gönderilmediğini söyleyerek onun lütuf defterinden isminin hiç silinmemesini dilemektedir:

İ‘ânet iltimâs itdüm derinden

Adum silmeye luţfı defterinden (vr21^b)

Mirzâ, hatıf-ı gaybiden bir ses işiterek bu eseri yazma vaktinin geldiğini anladığını belirtmektedir:

Çü güş-ı câna hâtıfdan bu âvâz

İrişdi cânum oldı hamda demsâz (vr21^b)

Siyâh it nâmına bir nâme-i sa‘ d

Ser-âmed ola nazmı dehre min ba‘ d (vr21^b)

Mirzâ, yazdığı eserin kıymetli olduğunu ve kaleme aldığı bu eserle güzel bir iş çıkardığını düşünmektedir:

Hezârân âferîn bu tab‘ a Mîrzâ

Kelâmuñdur ser-â-ser rûh-efzâ (vr22^b)

2.2. Yazıldığı Tarih ve Eserin Kime Sunulduğu

Mirzâ, eserini ne zaman yazmaya başladığına ya da ne zaman tamamladığına dair herhangi bir ifade kullanmamıştır. Eserin yazılış tarihini gösteren herhangi bir tarih beyti de düşürmemiştir. Ancak şair, mesnevinin bölüm başlıklarından birini Kanunî Sultan Süleyman’ın övgüsüne, diğerini de sultanın vezirlerinden Ali Paşa’nın medhine ayırmıştır:

Süleymân-ı zamâna ‘ Alî Paşa

Çü âşafdur ideñ qadrini ifşâ (vr21^a)

Bağışla ‘ Alî Paşayı o şâha

Ki lâyıkdur ol eltâf-ı İlâha (vr55^a)

Mirzâ, Ali Paşa’dan Mısır vilayetinin valisi olarak bahseder.

Vilâyet Mısrına vâlî vücûduñ

Hidâyet ehline rehber sücûduñ (vr15^b)

24 Rebûlevvel 956’da Mısır Beylerbeyiliğine getirilen Ali Paşa, Muharrem 961’de ikinci vezir olana kadar bu görevde kalmıştır (Afyoncu, 2009, s. 495-496). Ali Paşa 956 (1549) / 961 (1553) tarihleri arasında Mısır’da vali bulunduğuna göre Mirzâ’nın eserini bu tarihler arasında yazmış olması lazım gelir.

Mirzâ, eserini Kanunî Sultan Süleyman’ın vezirlerinden Mısır’da valilik yapmış olan (Semiz) Ali Paşa adına kaleme aldığını şöyle ifade eder:

‘ Azîz-i Mısr-ı ‘ izzet ‘ Alî Paşa

Adına bu risâle oldı inşâ (vr15^b)

2.3. Eserin Vezni ve Beyit Sayısı

Eser, aruz vezninin hezec bahri olan mefâîlün / mefâîlün / feûlün kalıbıyla yazılmıştır. Bu kalıp Türk ve Fars edebiyatı mesnevilerinde en çok kullanılan kalıptır (Kartal, 2014, s. 84).

Mesnevide, eserin beyit sayısını lafzen belirten bir ifade geçmemektedir. Fakat eserin tamamına bakıldığında 1441 beyitten mürekkep olduğu görülmektedir.

2.4. Eserin Tertip Şekli ve Muhtevası¹

Hoş-nâme klasik mesnevi tertibinde kaleme alınmıştır. Giriş bölümünde; “Tevhid-Tahmid” manzumesinden sonra “Münacat”, “Na’t”, “Sultan Süleyman Medhiyesi”, “Ali Paşa’ya Övgü”, “Felek ve Zamanın Şikâyet” başlıkları vardır. Eserin asıl bölümü bundan sonra “Ağaz-ı Destan” başlığıyla başla-

¹ Bu çalışmada makale sınırları göz önünde bulundurularak eser kısaca tanıtılmıştır. Devam eden “Mirza ve *Hoş-nâme*’si” adlı çalışmamız ile eserin tam metni ve incelemesi müstakil bir kitap olarak neşredilecektir.

maktadır. Bu bölümde, “Hikâyet-i Padişah-ı Çin ve Hekim Zernuş” başlığıyla öncekinin devamı niteliğinde olan ve iç içe geçen ikinci bir hikâyeye yer verilerek hikâye içinde hikâye anlatılmıştır. Mesnevinin bitiş bölümü ise “Hatime-i Kitab” başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında birtakım nasihatlerde bulunan Mirzâ, insanların mala ve mülke düşkün hâle geldiğini, kimsenin gönlünde merhamet kalmadığını, herkesin birbirini kötölemeye başladığını söyleyerek devrin vefasızlığından bahsetmiştir.

Tablo 1 Hoş-nâme’deki Bölümler ve Beyit sayıları

Giriş bölümünün beyit sayısı	Asıl konunun işlendiği bölümün beyit sayısı	Bitiş bölümünün beyit sayısı
557	822	62

2.5. Mirzâ’nın Hoş-nâme Mesnevisinin Türk Edebiyatında Yer Alan Bu Türdeki Benzer Mesnevilerle mukayesesi

2.5.1. Mirzâ’nın Hoş-nâme’si ile Câmî’nin Hired-nâme-i İskenderî Mesnevisi

Câmî’nin Heft Evreng külliyyatı içerisinde bulunan yedinci ve son mesnevisi olan *Hired-nâme-i İskenderî* adlı eseri, Büyük İskender’in kahramanlıklarının ele alındığı klasik İskender-nâme geleneğinin dışında ahlakî nitelikli bir öğüt kitabıdır. Eserde tevhid, münacat, na’t, miraciye, methiye, nasihat-nâme, fahriye, mersiye ve hired-nâme bölümlerinden sonra 22 hikâyenin anlatıldığı “hikâyeler bölümü” gelmektedir. Her hikâyenin sonunda hikâyeden çıkarılacak ahlakî ders hakkında şairin görüşleri mevcuttur (Aydınbaş, 2015, s. 36-50). Mirzâ’nın *Hoş-nâme*’sinde üç yerde İskender ismi geçer. Fakat bu isim bir hikâye etrafında değil, kudretli bir kahraman olmasına rağmen onun fani bir insan olduğunu ifade etmek maksadıyla ele alınmıştır:

Sikender şark u garba hüküm itdi

Veli tiz geldi dehre tiz gitdi (vr40^b)

Mirzâ’nın *Hoş-nâme*’si, Câmî’nin *Hired-nâme-i İskenderî*’sine çok benzememektedir. Çünkü hem vezin hem de tertip bakımından iki eser farklıdır. Mirzâ, eserinde yekpare bir hikâyeye yer verirken Câmî ise nasihatlerinde anlattığı hikâyelerin dışında 22 hikâyeye daha eserinde yer vermiştir. Fakat her ne kadar iki eserin plan, muhteva ve vezni farklı olsa da her iki şairin maksadı efsaneler söylemek, olağanüstü olaylara değinmek ve hikâyeler anlatmak değil, okuru ahlakî konularda bilgilendirmek ve ona nasihat vermektir. Bu sebeple her iki eserin kesiştiği nokta iki eserin de didaktik nitelikte olmasıdır.

Tablo 2 Mirzâ’nın Hoş-nâme’si ile Câmî’nin Hired-nâme-i İskenderî Mesnevisinin Mukayesesi

	<i>Hoş-nâme</i> (Mirzâ)	<i>Hired-nâme-i İskenderî</i> (Câmî)
Vezin	mefâîlün / mefâîlün / feûlün	feûlün / feûlün / feûlün / feûl
Makale Sayısı	-	-
Hikâye Sayısı	1	22
Eserin Yazılış Tarihi	H 956-961 / M 1549-53	H 890-893 / M 1487-90
Beyit Sayısı	1441	2315
Kime Sunulduğu	(Semiz) Ali Paşa	-

2.5.2. Mirzâ’nın Hoş-nâme’si ile Nizamî’nin Mahzen-i Esrâr’ı

Edebiyatımızda dinî, ahlakî ve didaktik konulu hikâyeleri manzum olarak anlatma geleneği Ni-

zamî'nin açtığı çığırda başlamıştır. Bu durum zaman içerisinde bir gelenek hâline gelmiş ve bu tarz eserler Mahzen-i Esrâr mesnevileri olarak addedilmiştir. Mahzen-i Esrâr mesnevilerinde insanlara ahlakî dersler veren hikâyeler, nükteler, temsiller ve latifeler anlatılır. Hikmetli ve özlü sözlerin yanı sıra muhtelif atasözü ve deyimlere de yer verilen bu tarz eserlerde okuyucuya öğüt verme ve güzel ahlak öğretme amacı güdülmüştür (Kurt, 2019, s. 15).

Divan şiirinde şairler adını andığı büyük şairleri saygı ve hürmetle yâd ederken kimileri de onlardan daha üstün olduklarını ifade eder (Kartal, 2014, s. 178). Mirzâ, meşhur İran şairlerinden Hüsrev-i Dihlevî, Molla Camî ve Nizamî'nin adını yâd ederek onların şiir ülkesinin sultanları olduğunu belirtmiş, kendi eserinin de kıymetli olduğunu ifade etmiştir:

Bu nazmı görmedi Hüsrevle Câmî
Hayâl irdürmedi şab' -ı Nizâmî (vr22^b)

Gel utan ululara dil uzatma
Güher diyüp bize şar mühre şatma (vr22^b)

Edeble yâd eyle anlar adın
Ki virmişdür olar nazmuñ murâdın (vr22^b)

Bu nâ-mevzûn nazma olma ğurre
Berâber mihr ile olur mı zerre (vr22^b)

Selâtin-i serir-i milk-i eş'âr
Olardur 'acze eyle cândan ikrâr (vr22^b)

Olaruñ gülşen-i nazmuñda her ân
Uçar senün gibi bülbül hezârân (vr22^b)

Mirzâ'nın *Hoş-nâme*'si hem vezin hem yazılış planı olarak *Mahzen-i Esrâr*'dan farklıdır. Çünkü Nizamî'nin *Mahzen-i Esrâr*'ındaki önce makale konusuna yer verme akabinde o konuyla alakalı bir veya birkaç hikâye anlatma planı Mirzâ'nın *Hoş-nâme*'sinde yoktur.

Tablo 3 Mirzâ'nın *Hoş-nâme*'si ile Nizamî'nin *Mahzen-i Esrâr*'ının Mukayesesi

	<i>Hoş-nâme</i> (Mirzâ)	<i>Mahzen-i Esrâr</i> (Nizamî)
Vezin	mefâilün / mefâilün / feülün	müfteilün / müfteilün / fâilün
Makale Sayısı	-	20
Hikâye Sayısı	1	20
Eserin Yazılış Tarihi	H 956-961 / M 1549-53	H 570 / M 1175-76
Beyit Sayısı	1441	2300
Kime Sunulduğu	(Semiz) Ali Paşa	Fahrüddin Behram Şah

2.5.3. Mirzâ'nın Hoş-nâme'si ile Abdî Musa'nın Camasb-nâme'si

XV. yüzyılda yazılan ve on iki hikâyeden oluşan Abdî Musa'nın *Camasb-nâme'si* II. Murat'a sunulmuştur. (Karademir, 2001, s. 25) Mirzâ'nın *Hoş-nâme'si* tek hikâyeden oluşmaktadır. Hem vezin hem plan bakımından farklı olan iki eserde tek ortak yön ikisinin de manzum tercüme eser olması ve kaynağının Binbir Gece Masalları olmasıdır.

Tablo 4 Mirzâ'nın Hoş-nâme'si ile Abdî Musa'nın Camasb-nâme'sinin Mukayesesi

	<i>Hoş-nâme (Mirzâ)</i>	<i>Camasb-nâme (Abdî)</i>
Vezin	mefâilün / mefâilün / feülün	fâilâtün / fâilâtün / fâilün
Makale Sayısı	-	-
Hikâye Sayısı	1	12
Eserin Yazılış Tarihi	H 956-961 / M 1549-53	H 833 / M 1429-30
Beyit Sayısı	1441	5350
Kime Sunulduğu	(Semiz) Ali Paşa	II. Murat

3. MİRZA'NIN YARARLANDIĞI KAYNAKLAR

Mirzâ, eserinde anlattığı hikâyenin asıl kaynağının ismini tam olarak vermese de kendinden menkul olmadığını ve bu hikâyeyi başka bir kaynaktan aldığını şöyle ifade etmiştir:

Tevârih-i kıdemden bir hikâyet

Bu nev^c üstâd nazm ider rivâyet (vr23^b)

Orta Çağ'da Şark edebiyatının temellerini meydana getiren ürünlerden biri de Binbir Gece Masallarıdır. Önceleri sözlü kültürde gelişen, İranlıların “Hezar Efsane”, Arapların ise “Elfü Leyle” adını verdikleri bu masallar; dilden dile, nesilden nesile aktarılmış ve daha sonra toplanarak yazıya geçirilmiş 264 masaldan müteşekkil bir külliyyattır. Binbir Gece Masallarının Hint, İran, Arap, Mısır kökenli olabileceğine dair pek çok fikir ileri sürülmüştür (Tülücü, 2004, s. 5). Dinleyiciyi derinden etkilemiş olan bu masallar, birçok toplum tarafından ilgi görmüştür. Önceleri Farsça, Hintçe ve Türkçeye manzum veya mensur olarak tercüme edilmiş, daha sonra Fransızca ve İngilizce gibi Batı dillerine çevrilmiştir. Binbir Gece Masallarının Türkçeye tercüme edilmiş en eski örneklerinden biri XV. yüzyıl divan şairi Abdî Musa'nın *Câmasb-nâme* adlı eseridir. Gibb, bunun Binbir Gece Masallarındaki “Hasib Kerim'din ve Şahmaran” hikâyesinin manzum tercümesi olduğunu belirtir (Bozkaplan, 1989, s. 4).

Divan şiirinde sonraki dönemlerde de Binbir Gece Masalları mesnevilere konu olmuştur. İşte XVI. yüzyıl divan şairlerinden olan Mirzâ, Binbir Gece Masallarında geçen “Kral Yunan ile Hekim Rüyan” adlı hikâyeyi manzum olarak tercüme etmiştir. Hekim Rüyan'ın, kralı cüzzamdan kurtarmak için bulduğu formül, ilaçla bezenmiş bir toptur. Kral hem oyun oynayacak hem de bu hastalıktan kurtulacaktır (Kasımoğlu, 2017, s. 4). Fakat şair, bunu doğrudan doğruya tercüme etmek yerine hikâyede değişiklikler yaparak ve hikâyeyi yeniden kurgulayarak mesneviye konu etmiştir. Mirzâ, faydalı bir devlet memuru olduğunu, işlediği kusurlarının da bağışlanması gerektiğini belirtmek maksadıyla bu hikâye üzerinden yöneticilere seslenmiştir.

4. NÜSHA TAVSİFİ

Mesnevinin şu an itibarıyla bilinen tek nüshası Viyana Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar bölümündedir. Eser, mixt 442 arşiv numarası ile kayıtlıdır. 57 varaktan oluşan bu nüsha ta'lik yazı, siyah mürekkep (başlıklar kırmızı) ve çift sütun hâlinde yazılmıştır. Her sayfada 13 satır bulunmaktadır. Eserin ölçüleri 218 x 142 mm'dir. Yazı alanı yıldız cetveli olarak tertip edilmiştir. Şirazeli, yıldız şemse ve zencirekli, bordo meşin bir cilt içerisindedir. Nüshanın başı ve sonu şöyledir:

Elâ ey ‘ andelîb-i gülşen-i râz
Niyâza sūz-ı dilden eyle āġâz (vr1^b)

Oġuyan nâmei luġf-ı Ĥudâya
İdüp şükr ü desün âmîn du‘ âya (vr57^b)

Yurt içi ve yurt dışı kütüphane kataloglarında yapılan araştırmalarda eserin başka bir nüshasına rastlanılamamıştır.

5. DİL VE ÜSLUP

Hoş-nâme genel çerçevede XVI. yüzyıl Osmanlı Türkçesinin dil hususiyetlerini taşımaktadır. Eserde Arapça ve Farsça kelime ve terkiplere her ne kadar yer verilmiş olsa da tahkiyeye dayalı bir mesnevi söz konusu olduğu için sanat kaygısı ikinci planda kalmıştır. Çünkü özellikle mesnevinin giriş bölümünde kullanılan sanatlı söyleyiş, asıl bölümünde yer alan hikâyeler kısmında terk edilmiş, anlaşılır ve açık bir anlatım ön planda tutulmuştur. Genel itibariyle sade bir dil ve kıvrak bir üslup kullanılan eserde daha çok söyleyiş güzelliğine ehemmiyet verilmiştir.

Kimi güler kimi ađlar zamânda
Degül iş bir ġarâr üzre cihânda (vr56^a)

Olan mađrûr mâl ü milk ü câha
Olur tîz hem-nefes feryâd u âha (vr56^b)

Ne igit ġor felek devri ne perî
Olur ‘ âlem belâsınuñ esîri (vr56^b)

Bu dünyâ fi’l-meşel bir hoş ġonaġdur
ġonan bu menzile göçer bu ġaġdur (vr56^b)

Özüñden alġađa it luġf u raġmet
Ki Ĥaġ hem saña ide luġf u himmet (vr57^a)

Bu üslup zaman zaman yerini klasik üsluba, Arapça ve Farsçadan seçilmiş kelimelerin ön planda olduğu, uzun tamlamalardan oluşmuş ve sanatlı ifadelerin yer aldığı beyitlere bırakır:

Mu‘ izz-i tâc u taġt u ġâmi-yi dîn
Muzill-i ġayl-i küffâr-ı melâ‘ in (vr6^b)

Bahâr-ı gülşen-i bâġ-ı civânı
Güzeldür tîz irer ammâ ġazânı (vr56^b)

Şiirlerin ahengini sağlayan redif ve kafiyeler daha çok Türkçe kelimelerle oluşturulmuştur:

Güler birinci gün biri yüzine
Cihâmı dar ider yine gözine (vr56^a)

İlâhî bî-kes ü bî-çâre kaldum
Elüm dut ‘âciz ü âvâre kaldum (vr3b)

XVI. yüzyılda kaleme alınan *Hoş-nâme*’nin, bazen ses ve şekil özellikleri bakımından Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini taşıdığı gözden kaçmamaktadır:

Ne erlikde ne hûblıkda mişâli
Bulunurdu uzatmagil maķâli (vr24^a)

Alup ol ķuluma iletgil anı
Taĥıyyâtum yetür şâd ola câmı (vr46^b)

Şair, yer yer ayrıntılı olmayan tasvirlerle yer vermiştir. Bu tasvirler, olayın içinde eritilememiş ve daha çok süs ögesi olarak kalmıştır:

Var ıdı ol atunı altı ķanadı
Segirtmede ķoyardı yolda bādı (vr47^a)

Ķanadı mişli hem altı ayağı
Var ıdı ‘adn ıdı anuñ yatağı (vr47^a)

Yine altı gözi var ıdı serde
Gören ĥayret iderdi şun‘-ı Ferde (vr47^a)

Dürr ü yâķüt u elmâs-ıdı yâli
Çü mihr ü mâh-ıdı rüşen cemâli (vr47^a)

Semi la‘l-ıdı na‘li sîm ü zerden
Dümi örülmiş-ıdı her güherden (vr47^b)
Mirzâ, şiirlerinde kullandığı atasözleri ile tanınan XV. yüzyıl Divan şairi Necatî’den etkilendiğini ve onun “sürçen atın ayağı kesilmez,” (Öge, 2001, s. 26) beytinden istifade ettiğini şöyle belirtir:
Bu beyt üstâd-ı dānādan meşeldür
Semâĥ ehline ĥoş ĥayru‘l-‘ilmdür (vr17^b)

Ezelden ‘âdetidür kāyinātuñ
Kesilmez ayağı bir sürçen atunı (vr17^b)

Şair, Fars edebiyatının önde gelen şairlerinden Sa'dî-i Şirazî'den akıllı bir üstat olarak bahsetmiş ve onun bir beytini iktibas etmiştir:

Ne hoş dimişdürür üstâd-ı 'âkıl

Bu beyti nazm ile olanda nâkıl (vr41^b)

Edeb taçist ez-nûr-ı İlâhî

Binih ber-ser berevî her cā ki hāhî¹ (vr41^b)

Eserinde Mirzâ, klasik şiirin mazmunlarından da faydalanmıştır:

Olupdur şebneminden ca' d-ı sünbül

Muṭarrā rūḥ-ı efzā çün ruḥ-ı gül (vr2^a)

Didaktik nitelikte bir mesnevi olan *Hoş-nâme*'de şair, ifadelerini etkili kılmak ve okuyucuya ahlakî bir ders vermek, nasihat etmek amacı taşıdığından dolayı halk söyleyişlerine, atasözlerine ve deyimlere sıkça yer vererek kıvrak ve canlı bir anlatım sergilemiştir:

Meşeldür bu sūḥan kim ḥalk dir

Kişi öz kazduğı kuyuya düşer (vr39^b)

Hiç eski düşmeni gördüñ olur dost

Ḳalender tekyede olur mı bî-post (vr51^a)

İden bulur meşeldür bu cihānda

Eyülük eyleyen ḳalmaz yabanda (vr51^b)

Bu dünyā fi'l-meşel bir hoş ḳonaḳdur

Ḳonan bu menzile göçer bu ḥaḳdur (vr56^b)

Sonuç

Tezkire veya biyografik kaynaklarda hakkında malumat elde edilemeyen Mirzâ, XVI. yüzyıl divan şairidir. Kanunî Sultan Süleyman devrinde Mısır'da devletin yazı işlerini yürüten bir memurdur. Mirzâ, içinde bulunduğu zor şartlardan kurtulmak ve yeniden göze girmek için Mısır veziri Ali Paşa'ya takdim etmek üzere *Hoş-nâme* mesnevisini yazmıştır. Mirzâ, bu mesnevide Binbir Gece Masallarında geçen "Kral Yunan ile Hekim Rüyan" adlı hikâyeyi manzum olarak tercüme etmiştir. Fakat bu tercüme-yi doğrudan doğruya yapmak yerine hikâyede değişiklikler yaparak ve yeniden kurgulayarak mesneviye konu etmiştir. Şair masumiyetini ortaya koymaya çalışırken hikâye üzerinden devrin yöneticilerine seslenmiştir. Bu sebeple olsa gerek Mirzâ'nın eserini kaleme alırken şairane kaygı taşımadığı söylenebilir. Eser kullanılan atasözü çeşitliliği ve deyim zenginliği açısından dikkat çekmektedir.

Ahlakî-didaktik mesneviler arasına giren *Hoş-nâme*, şairin şu ana kadar bilinen tek eseridir. 1441 beyitten oluşan bu eser aruzun "mefâilün / mefâilün / feülün" kalıbıyla yazılmıştır.

Bu çalışmamızla birlikte Mirzâ'nın *Hoş-nâme* mesnevisi ilim dünyasına tanıtılmış, şekil özellikleri ve içerik ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Kaynakça

- Afyoncu, E. (2009). Semiz Ali Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C. 36, s.495-496). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydınbaş, E. (2015). *Molla Câmî'nin hiredname-i İskenderî'si*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Bozkaplan, Ş. A. (1989). *Abdî Musa camasb-nâme*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. İnönü Üniversitesi.
- Çağbayır, Y. (2007). Orhun yazıtlarından günümüze Türkiye Türkçesinin söz varlığı: *Ötüken Türkçe Sözlük*. (C. I-V, s.1950-3237). Ötüken Yayınları.
- İz, M. (1969). *Tasavvuf*. (I. Baskı). Rahle Yayınları.
- Karademir, M. (2001). *Abdi camasb-nâme*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Kartal, A. (2014). *Doğunun uzun hikâyesi: Türk edebiyatında mesnevi*. (II. Baskı). Doğu Kütüphanesi Yayınevi.
- Kartal, A. (2010). *Şiraz'dan İstanbul'a Türk-Fars kültür coğrafyası üzerine araştırmalar*. Kurtuba Yayınları.
- Kasımoğlu, S. (2007). *Binbir gece masallarında kahraman izleği -Şehriyar'ın farkındalık yolculuğu- Ürün Yayınları*.
- Kurt, H. (2019). *Türk edebiyatında mahzen-i esrâr mesnevileri ve Muhyî'nin mahzen-i esrâr (sürûr-efza) adlı mesnevisi*. [Yayımlanmamış Doktora tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Mirzâ. *Hoş-nâme*. Viyana Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar. mixt 442, vr.1^b-57^b.
- Öge, S. (2001). *15. yy. şairlerinden Mesîhi, Cem Sultan, Ahmed Paşa, Necati Beg, Üsküplü İshak Çelebi ve Şeyhi'nin divanlarında atasözleri ve deyimler*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Trakya Üniversitesi.
- Tülücü, S. (2004). Binbir gece masalları üzerine. *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. (22), 1-53.

Sonnatlar

¹ Edeb bir taçdır ki onu başma geçirdikten sonra istediğin yere gidebilirsin. (İz, 1969, s.32)

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Dr. Halil KURT

Çatışma Beyanı / Conflict Statement: Yazar bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisinin bulunmadığını, herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmiştir.

Etik Beyanı / Ethical Statement: Yazar bu makalede "Etik Kurul İzni"ne gerek olmadığını beyan etmiştir.

Destek ve Teşekkür / Support and Thanks: Yazar bu çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmadığını beyan etmiştir.

Yayımlanan makalede araştırma ve yayın etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'nin editör ve yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.